

Endnu seks bind med sikker Gottorp-proveniens

Johann von Münster zu Vortlages bøger på Det Kgl. Bibliotek.

af sektionsleder Jarle R. Aadna

Et af de største biblioteker der er indgået samlet i Det Kgl. Bibliotek (KB) er fyrstebiblioteket på Gottorp Slot, erobret i 1713. Håndskriftsamlingen og de trykte bøger overgik som litterært krigsbytte efter Den store nordiske Krig til kongerne af Danmark som deres ejendom og blev henholdsvis i 1735 og 1749 hentet til København og indlemmet i KB. Blandt andet fordi bogsamlingen ikke forblev opbevaret som en særstilling, og fordi der har været flere udskillelser af dubletter, er det efter alt at dømme kun et fåtal af de bevarede og i REX registrerede bøger fra Gottorp – ca. 450 eller mellem 5 og 10 % – man i dag kan finde med en søgning på “Gottorp proveniens”. Kun få af bøgerne viser, ved våbenmærker, håndskrevne dedikationer eller andre eksplicite tilskrifter, deres Gottorpske proveniens, men det er gennem de seneste årtier lykkedes flere forskere i og uden for KB at udpege materielle kendetegn ved trykte Gottorpbøger, der i kombination med oplysninger i bevarede håndskrevne kataloger og partielle lister udfærdiget i tilknytning til flytningen i 1749, kan benyttes til (med en meget høj grad af sandsynlighed) at udpege yderligere bevarede Gottorpbind i KB’s samlinger.¹

På KB’s læsesal i København støder vores gæster ikke sjældent på ejermærker i form af navne, initialer, våbenskjolde eller symboler af forskellig slags. Mange af

disse er tidligere registreret, mens andre genopdages efter nærmere undersøgelser i samarbejde mellem besøgende og læsesalspersonale. Et af de ejermærker, der for nylig er blevet identificeret, og som optræder flere gange på KB-bøger med kendte Gottorp-kendetegn og hvoraf eksemplarer vides at have befundet sig i Gottorps bibliotek, har tilhørt en reformert tysk adelig, der yderligere kan relateres til det danske kongelige hof i København og det fyrstelige dansk-tyske hof i Gottorp.

Johann von Münster zu Vortlage (1560-1632) var en tysk politiker, forfatter og calvinist fra grevskabet Tecklenburg i Westfalen. Hvad vi ved om ham, er bl.a. at han flere gange besøgte det danske hof som gesandt. Ved disse besøg har han forsøgt at tale de reformertes sag² og måske haft gaver med i form af bøger udgivet af ham selv. Münsters eget, i samtiden berømte bibliotek i Vortlage, blev plyndret af gennemrejsende tropper under Trediveårskrigen.

Von Münster var en produktiv forfatter som skal have skrevet 37 værker,³ hvoraf 14 (i 6 bind) hører til KB’s ældre bestand, mens et værk stammer fra Universitetsbiblioteket: *Tractatus didacticus*, 1625. Af de seks “kongelige” bind er et i en velkendt Gottorp-bindtype og værket er som forventeligt nævnt i den håndskrevne katalog fra 1709, modsat bindet fra Universitetsbiblioteket.

Fig. 1: Fire af von Münsters bind i kalveskind, de mindste med rygdekorationer. På bindene i midten ses øverst rester af titelmerkater.

Det er de resterende fem bind, der tilsyneladende udgør en gruppe med flere delvis fælles kendetegn, men som ikke før har været sat i forbindelse med Gottorp, der her skal undersøges nærmere. Det skal også nævnes, da det udgør et ekstra indicium på Gottorp-proveniensen af de fem bind med trykte værker af von Münster, at KB i Håndskriftsamlingen har et manuskript af von Münster med forfatterens underskrift, *Von der Augsburgischen Confession*, 1606. Det er dokumenteret, at manuskriptet stammer fra Gottorp Slot.⁴

Alle fem bind er opført i den håndskrevne 1709-katalog, som KB har en fotokopi af,⁵ og hvortil der findes en søgbar digital afskrift.

I von Münsters *Christliches Haussbuch*, *Hauss Kirchen Postilla*, 1618, som indeholder et trykt portræt af forfatteren, nævnes øverst på den trykte dedikationsliste blandt andre kong Christian 4. af Danmark og kong Gustav Adolf af Sverige, længere nede i samme liste nævnes også Christian 4.'s fætter Frederik 3. af Slesvig-Holsten-Gottorp.⁶

Sidstnævntes fader, hertug Johan Adolf, står øverst på den trykte dedikationsliste i *Warhafter Bericht* [...] fra 1608.⁷ Han udbyggede Gottorpbiblioteket kraftigt, og havde samme religiøse overbevisning som von Münster.

Superexlibris

Alle fem bind er forsynet med Münsters eget våben i en superexlibris på bindets formperm med en latinsk-græsk og en fransk inskription: TOLLE ME ΩΘΕΑΝΘΡΩΠΕ, ET SVRGAM; TENE ME, ET STABO ('Løft mig, O gud-menneske, og jeg vil rejse mig; hold mig, og jeg vil stå') og DIEV EST MA IVSTICE ET

Fig. 2: Superexlibris med von Münsters familievåben og (nederst) hans motto: DIEV EST MA IVSTICE ET FORCE. Fra *Christliches Haussbuch*, 1618.

FORCE ('Gud er min retfærdighed og styrke'), og årstallet 1590 (fig. 2). I *Drey wolgegründte vnd aussführliche Hauspredigten In welchē die gantze Lehr [...]*, 1599 samt i *Ein Gottseliger Tractat*, 1602 ses desuden våbenmærket med navn trykt på bagsiden af titelbladerne. Begge steder er navnet gengivet med fremhævelse af det adelige tilhørsforhold: *Johan von Mynster zu Vortlage Erbgessen* (arveretlig besidder af Vortlage).

Våbenmærket viser to tværgående bjælker i skjoldet og påfuglefler som hjelmfigur. I tre tilfælde er pladen på bagpermerne dekoreret med arabesker, mens to viser en engel, der træder på et skelet og teksten: RELIGIONIS VERE EVANGELICÆ PICTVRA VERSIBVS EXPRESSA ('Billede af den i sandhed evangeliske tro udtrykt på vers'). Det ene-

Fig. 3: Håndskreven rygtitel *vō h. Abēdmale* øverst samt ornamentet i form af knejsende løve, blomst og siddende fugl. Fra *Drey wolgegründte vnd aussführliche Hauspredigten*, Hanaw, 1599

ste folio-bind blandt de fem, har desuden under englen påtrykt de omtalte (latinske) vers i en ramme (fig. 5). De findes fuldt udskrevne i katalogen over trykte bøger i Vatikanbibliotekets Bibliotheca Palatina (tidligere i Heidelberg), hvis eksemplarer af von Münster-værker er omtalt nedenfor. To bind har en rygdekoration med vekslende, små løve- og fuglefigurer (fig. 3), mens de dekorative elementer i et andet bind består af agern.

Andre tegn på fælles proveniens

Bøgerne er indbundet i kalveskindspergament og har ciseleret guldsnit på alle tre sider af bogblokken. Ciseleringen er ikke ens udformet, men flere af de dekorative elementer og dermed de anvendte redskaber går igen. Tre af bindene, der hver især rummer flere samindbundne von Münster-værker, har desuden forgyldte fingerindeks – også af pergament, og fire har rester af grønne bindebånd i silke. Borterne, påført med rulle, mødes ikke altid i hjørnerne lige, hvor det forventes af et kritisk øje, og i det hele taget er der ikke, trods de forgyldte snit, der bestemt fører tanken hen på gaveeksemplarer, tale om luksusindbinding (fig. 1, 3 og 4).

En enkelt af titlerne; *Drey wolgegründte vnd aussführliche Hauspredigten In welchē die gantze Lehr vom H. Abendmal Christi erkleret wirdt*, 1599, er i 1709-katalogen registreret med en stærkt forkortet titel: *Pr.[edigten] vo[m] Abendmabl*. En lignende pragmatisk forkortelse ses håndskrevet øverst på det tilsvarende KB-binds ryg: *vō h. Abēdmale* (se fig. 3), en alternativ biblioteksteknisk udvej til en påklæbet papirseddell (som på to af de fem her beskrevne bind), der kendes fra sikkert

identificerede bind fra Gottorp. Titlen i 1709-katalogen er altså her indskrevet efter rygtitlen fremfor efter titelbladet, hvor det centrale ord *Abendmal* indgår i den citerede, alenlange titel. De to titelmærkater er desværre umulige at tyde og skriften kan derfor ikke sammenholdes direkte med 1709-katalogen.

Bindene udgør tydeligvis en fælles gruppe, men svarer ikke til nogen af de tidligere registrerede små "indre bogsamlinger" i den store Gottorp-bogsamling. Dvs. grupper af bind, der næppe er udført for biblioteket i Gottorp, men som i nærværende tilfælde i Gottorp med sikkerhed har modtaget følgende kendetegn dokumenterede på andre bind: 1) titelmærkater øverst på ryggene; 2) små centrerede alfanumeriske koder (måske emne-/opstillingssignaturer) nederst på titelbladet; 3) bind-specifik registrering i 1709-katalogen af 1. titel i hvert bind; 4) totalt fravær af egentlige ejermærker – ud over forfatterens egen superexlibris (der snarere er en forfatter-/donator- eller oprindelsesangivelse end en egentlig tidligere "ejer-angivelse"); 5) totalt fravær af tegn på brug i form af tilskrevne notater etc.

Andre eksempler af von Münsters bind med familievåben på bindet (*Ein Christlicher underricht*, 1591 og *Christliches Haussbuch*, 1618) findes i Bibliotheca Palatina,⁸ fyrsten af Kurpfalz' "tyske nationalbibliotek" (håndskrifter og trykte bøger), der rub og stub under Tredivårskrigen blev ført til Rom som gave til den bogglade pave Gregor 15., og blev til en række særsamlinger i Vatikanbiblioteket (håndskrifter af særlig national betydning er sidenhen tildelt blevet tilbageleveret til Universitetsbiblioteket i Heidelberg).

Fig. 4: Forgyldt, ciseleret snit og fingerindeks – små, forgyldte lapper af pergament som er limet ind på siderne. Drey wolgegründte und aussführliche Hauspredigten, Hanaw, 1599

Fig. 5: Engel og skelet, øverst teksten: RELIGIONIS VERE EVANGELICÆ. PICTVRA VERSIBVS EXPRESSA. Bagperm af Christliches Haussbuch, Hauss Kirchen Postilla, Frankfurt 1618

Krigsbytte eller gave?

Da von Münsters bibliotek i Vortlage som omtalt blev taget som krigsbytte, kan det vel ikke udelukkes, at KB's fem fornemt udstyrede bind ad ukendte veje er kommet til Gottorp i løbet af årene fra plyndringen af Vortlage i 1633 til 1709. Men de tilsyneladende helt sammenlignelige Vatikan-eksemplarer med von Münsters superexlibris bekræfter snarere, at der, trods fraværet af en håndskreven og eksplicit angivelse fra giversens side af modtagerens identitet, er tale

om boggaver (af egne værker) fra von Münster. Fem af bindene er udgivet under hertug Johan Adolf af Slesvig-Holsten-Gottorps regeringsperiode (1590-1616), mens værket fra 1618, er dedikeret (blandt andet) til hertugens efterfølger Frederik 3. (regerede 1616-1659).

Alt i alt kan konkluderes, at de fem fornemt pergamentindbundne bind indeholdende værker af von Münster er dansk krigsbytte og stammer fra Gottorp.

Noter

- 1 Willam Norvin: "Gottorpbibliotekets historie", *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 1916 og 1918; Dieter Lohmeier: "Gottorpbiblioteket. Et dansk krigsbytte fra Den store nordiske Krig", *Fund og Forskning* 37, 1998, s. 63-102; Harald Ilsøe: "Bøger der gik den anden vej. Historien om hvad der blev af Det Kgl. Biblioteks dubletter", *Fund og Forskning* 37, 1998, s. 11-62; Harald Ilsøe: *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen*, bd. 1-2, 1999; Karen Skovgaard-Petersen: "Gottorp books in the Royal Library of Copenhagen: methodological considerations on the possibilities of identification", *CERL Papers* XI, 2011, s. 131-47; Ivan Boserup: "Some new ways to identify prints with a Gottorp provenance in the Royal Library, Copenhagen", *CERL Papers* XI, 2011, s. 149-68.
- 2 Cuno: "Münster, Johann von", *Allgemeine Deutsche Biographie* 23, 1886, s. 29-30, URL: <www.deutsche-biographie.de/gnd117178624.html#adbcontent>.
- 3 Hans Richter: "Johann von Münster", *Westfälische Lebensbilder*, Münster in Westfalen 1933, bd. 4, s. 112-125
- 4 Det Kgl. Bibliotek, Håndskriftsamlingen, GKS 98 folio.
- 5 Katalog over trykte værker i biblioteket på Gottorp Slot (fotokopi af manuskript i Landesbibliothek Oldenburg, Hs Cim 1 276), KB: Håndskriftsamlingen Acc. 1996/133.
- 6 Johann von Münster: *Christliches Haussbuch, Hauss Kirchen Postilla [...]*, Franckfurt am Mayn 1618.
- 7 Johann von Münster: *Warhafter Bericht D'z es, wie etliche schreyeren [...]*, Bremen 1608.
- 8 Enrico Stevenson: *Inventario dei libri stampati Palatino-Vaticani*, 1966, vol. II, s. 407; vol. II, parte II, s. 224.